

درس نهم: پیشینه علوم اجتماعی در اسلام

سوالات متن - پاسخ فعالیت‌ها

اسفند ۱۳۹۷

نگارش: دکتر مؤدبه قربانعلی زاده

سرگروه علوم اجتماعی استان گیلان

منزلت علم

صفحه ۹۰.....

۱- در اسلام، «علم» چه جایگاهی دارد؟

در اسلام، علم از مهم‌ترین ارزش‌هاست. در قرآن کریم از علم به عنوان هدف آفرینش یاد شده است؛ علم، علت برتری انسان بر فرشتگان معرفی گردیده و انسان به سبب علم، خلیفه خداوند در زمین شده است. قرآن کریم کتاب علم است. پیامبران نیز برای تعلیم و تربیت آدمیان مبعوث شده‌اند. علم مراتب و انواعی دارد و یادگیری همه علوم ارزش یکسانی ندارد.

۲- آیا در اسلام، همه علوم از جایگاه و ارزش یکسانی برخوردارند؟ توضیح دهید.

خیر. علم مراتب و انواعی دارد و یادگیری همه علوم ارزش یکسانی ندارد. آموختن برخی علوم مانند سحر، در اسلام منع شده و در مقابل، یادگیری برخی علوم، لازم و ضروری دانسته شده است. در واقع، مسلمانان به آموختن علم نافع تشویق شده‌اند و از یادگیری علمی که فایده‌ای نداشته باشد، منع گردیده‌اند.

۳- یک نمونه علم مثال بزنید که آموختن آن در اسلام منع شده است؟ سحر

۴- اسلام، مسلمانان را به آموختن کدام نوع علم تشویق می‌کند؟ علم نافع

۵- منظور از «علم نافع» در اسلام چیست؟

علم نافع علمی است که ما را به اهدافمان نزدیکی کند، حرکت ما را آسان کند، ما را پیش ببرد، در ما روح‌های حرکت ایجاد کند، ما را شکوفا کند و ظرفیت‌های ما را به فعلیت برساند. علم مقدمه عمل است؛ علم نافع آن علمی است که به کار کشور بیاید و برای حل مشکلات کشور مفید باشد.

۶- انواع علوم نافع را توضیح دهید؟

الف) علوم ابزاری که نیازهای روزمره جامعه اسلامی را برطرف می‌کنند، مانند علم پزشکی و علوم فنی و مهندسی و علوم پایه که به نوعی مادر این علوم به شمار می‌آیند.

ب) علوم پایه که درباره چگونگی استفاده از علوم ابزاری و اهداف، ارزش‌ها و آرمان‌های انسان صحبت می‌کنند نیز علم نافع هستند.

ج) علوم پایه که درباره حقیقت انسان و آغاز و انجام او سخن می‌گویند علم نافع محسوب می‌شوند. حتی این دسته از علوم یعنی علم به نفس، علم توحید و علم به مبدأ و معاد، از نافع‌ترین علوم دانسته شده‌اند.

د) علم به جامعه و تاریخ (علوم اجتماعی) اگر به قصد درس آموختن از رفتار گذشتگان و شناخت قوانین اجتماعی، برای استفاده از آن قوانین در حال و آینده آموخته شوند، علم نافع هستند.

صفحه ۹۱.....

۷- کدام دسته از علوم، از نافع‌ترین علوم در اسلام دانسته شده‌اند؟

علم به نفس، علم توحید و علم به مبدأ و معاد

۸- موضوع «علم به نفس، علم توحید و علم به مبدأ و معاد» چیست؟

درباره حقیقت انسان و آغاز و انجام او سخن می‌گویند.

۹- علم به جامعه و تاریخ (علوم اجتماعی) در چه شرایطی علم نافع محسوب می‌شوند؟

اگر به قصد درس آموختن از رفتار گذشتگان و شناخت قوانین اجتماعی، برای استفاده از آن قوانین در حال و آینده آموخته شوند

علوم اجتماعی در قرآن

صفحه ۹۲.....

۱۰- قرآن کریم چگونه به زندگی اجتماعی انسان توجه می‌کند؟

قرآن در موارد متعددی هم به توصیف و تبیین زندگی اجتماعی انسان‌ها می‌پردازد؛ یعنی به این اشاره می‌کند که در جوامع چه می‌گذرد و چرا؟ هم به نقد و ارزیابی جوامع و فرهنگ‌های بشری می‌پردازد و هم جامعه آرمانی مورد نظر خود را ترسیم می‌کند.

۱۱- منظور «سنت‌های الهی» چیست؟

قرآن کریم، قوانین حاکم بر تداوم و تغییر جوامع و امت‌های مختلف را سنت الهی را می‌نامد و آدمیان را برای شناخت این سنت‌ها تشویق می‌کند.

۱۲- فرهنگ‌های مختلف چگونه در قرآن مطرح شده‌اند؟

قرآن به فرهنگ‌های مختلف و امت‌های گذشته اشاره می‌کند و رفتار و فرهنگ گذشتگان را مورد ارزیابی انتقادی قرار می‌دهد؛ رفتار عاقلانه‌شان را تأیید می‌کند و از رفتار جاهلانه و سفیهانه آنها انتقاد می‌کند.

۱۳- «جامعه آرمانی» در قرآن چگونه جامعه‌ای است؟

جامعه‌ای که در آن به عدالت و قسط رفتار می‌شود. جامعه آرمانی قرآن، فرهنگ حق دارد و در آن به کسی ظلم نمی‌شود و در برابر ظلم دیگران مقاومت می‌شود. این جامعه، قصد ظلم به دیگر جوامع را ندارد اما ظلم دیگران را هم نمی‌پذیرد، به علاوه، تا آنجاکه بتواند به ستم‌دیدگان و مستضعفان جهان یاری می‌دهد.

۱۴- بر اساس قرآن کریم، علت بعثت پیامبران چیست؟

پیامبران خدا برای تعلیم معارف و ساختن جامعه و فرهنگ، بر اساس عدالت و قسط مبعوث شده‌اند.

علم مدنی و علم عمران

صفحه ۹۳.....

۱۵- متفکران جهان اسلام، بر چه اساسی علم اجتماعی نافع و متناسب با جهان اجتماعی خود پدید آوردند؟

با توجه به آموزه‌های قرآنی

۱۶- چند نمونه اندیشمند اسلامی نام ببرید که در حوزه علوم اجتماعی آثاری را تدوین کردند.

فارابی-ابوریحان بیرونی-ابن خلدون

۱۷- منظور فارابی از «علم مدنی» چیست؟

فارابی علم اجتماعی را زیرمجموعه علوم انسانی می‌دانسته و آن را علم مدنی نامیده است.

۱۸- فارابی بر چه مبنایی به تقسیم بندی جوامع پرداخته است؟

او با توجه به جوامع زمان خود و جوامع گذشته و همچنین با استدلال عقلی، جوامع مختلف را بر اساس نوع علم، اندیشه، فرهنگ و رفتاری که دارند، به انواعی تقسیم کرده است.

۱۹- منظور فارابی از «مدینه جاهله» چیست؟

فارابی جوامعی را که از علوم عقلی بی بهره‌اند، مدینه جاهله نامیده است. در جوامع جاهله، علم ابزاری می‌تواند وجود داشته باشد اما علمی که از ارزش‌ها، آرمان‌ها و حقیقت زندگی سخن بگوید، وجود ندارد.

۲۰- در مدینه جاهله، کدام علم وجود دارد؟

علم ابزاری می‌تواند وجود داشته باشد اما علمی که از ارزش‌ها، آرمان‌ها و حقیقت زندگی سخن بگوید، وجود ندارد.

۲۱- منظور فارابی از «مدینه فاضله» چیست؟

فارابی جامعه‌ای را که بر محور علم سازمان یافته باشد، مدینه فاضله می‌نامد. مدینه فاضله، جامعه آرمانی مورد نظر اوست. علم در مدینه فاضله، به علم تجربی محدود نمی‌شود و علوم عقلی و وحیانی را نیز دربر می‌گیرد.

۲۲- جامعه آرمانی مورد نظر فارابی چیست؟ مدینه فاضله

۲۳- در مدینه فاضله، کدام علم وجود دارد؟

علم در مدینه فاضله، به علم تجربی محدود نمی‌شود و علوم عقلی و وحیانی را نیز دربر می‌گیرد.

..... صفحه ۹۴

۲۴- کدام جوامع با انحراف از مدینه فاضله شکل گرفته‌اند؟ مدینه فاسقه و مدینه ضاله

۲۵- منظور فارابی از «مدینه فاسقه» چیست؟

مدینه فاسقه جامعه‌ای است که در اثر انحراف عملی از مدینه فاضله به وجود می‌آید. در مدینه فاسقه، با آنکه مردم علوم وحیانی و عقلانی را می‌شناسند، اما از آنها بهره نمی‌گیرند، یعنی با آنکه مردم حقیقت و عدالت را می‌شناسند یا امکان شناخت آن را دارند، بر اساس آن عمل نمی‌کنند.

۲۶- منظور فارابی از «مدینه ضاله» چیست؟

مدینه ضاله جامعه‌ای است که در اثر انحراف نظری از مدینه فاضله شکل می‌گیرد. در مدینه ضاله، نظرات علمی پذیرفته شده در مدینه فاضله هم تحریف می‌گردند و آرمان‌ها، ارزش‌ها و امور غیرعقلانی، آرمان‌ها و ارزش‌های عقلانی معرفی می‌شوند.

۲۷- فارابی، جوامع زمان خود را کدام نوع مدینه می‌داند؟ فاسقه - ضاله

۲۸- علم مدنی فارابی از کدام ظرفیت‌های علوم اجتماعی برخوردار است؟

-به توصیف و فهم کنش‌ها و ساختارهای جوامع مختلف می‌پردازد.

-به تبیین علت‌یابی واقعیت‌های اجتماعی و بررسی تغییرات و تحولات آنها می‌پردازد.

-دربارهٔ هنجارها، ارزش‌ها و آرمان‌های جوامع مختلف، داوری علمی می‌کند و رویکرد انتقادی به جامعه خود و دیگر جوامع دارد.

-دربارهٔ هنجارها، نحوهٔ رفتار و سبک زندگی کنش‌گران سخن می‌گوید و باید‌ها و نبایدهایی برای زندگی اجتماعی تجویز می‌کند.

۲۹- مسکویه، صاحب کدام اثر است؟ تجارب الامم

۳۰- مسکویه با کدام رویکرد، «تجارب الامم» را تالیف کرده است؟ با نگاه تبیینی

۳۱- محتوای کتاب تحقیق ماللهند چیست؟

ابوریحان بیرونی در کتاب تحقیق ماللهند با روش تجربی و تفهیمی، فرهنگ جامعه هند را توصیف کرد و با استفاده از روش عقلی، به ارزیابی انتقادی این فرهنگ نیز پرداخت.

۳۲- کتاب تحقیق ماللهند اثر کیست؟ ابوریحان بیرونی

۳۴- ابوریحان بیرونی در نگارش کتاب تحقیق ماللهند از کدام روش استفاده کرده است؟

روش تجربی، تفهیمی و عقلی

..... صفحه ۹۵

۳۵- ابن خلدون در مطالعات خود بیشتر از کدام روش استفاده می‌کرد؟ روش تجربی

۳۶- چرا ابن خلدون در مطالعات خود از جامعه آرمانی سخن نگفت؟

او در مطالعات خود به روش عقلی توجه چندانی نداشت و بیشتر از روش حسی و تجربی استفاده می‌کرد و بنابراین از جامعه‌آرمانی سخنی نگفت.

۳۷- ابن خلدون عامل شکل‌گیری جوامع را چه می‌داند؟ عصبیت

۳۸- نتیجه مطالعات ابن خلدون در بررسی جوامع چیست؟

ابن خلدون با استفاده از تجربه تاریخی جوامع پیرامون خود از عصبیت به عنوان عامل شکل‌گیری جوامع یاد می‌کند و این دریافت خود را به همه جوامع تعمیم می‌دهد.

۳۹- آیا رویکرد ابن خلدون انتقادی محسوب می‌شود؟

خیر. رویکرد ابن خلدون، انتقادی نیست و جامعه‌شناسی او در مقایسه با جامعه‌شناسی فارابی محافظه‌کارانه است.

۴۰- ابن خلدون، علم اجتماعی خود را چه می‌نامد؟ علم عمران

۴۱- چند نمونه از دانشمندان مسلمان را نام ببرید؟

فارابی، مسکویه، ابوریحان بیرونی، ابن خلدون

پاسخ سوالات متن درس نهم

❖ گفتگو کنید صفحه ۹۱

اهداف (بر اساس مطالب درس دوم)	نام رویکرد
شناخت پدیده‌های اجتماعی و کشف قواعد آن‌ها به منظور کنترل، پیش‌بینی و پیشگیری از آسیب‌ها	بوزیتویستی
فهم متقابل انسان‌ها و جوامع-افزایش همدلی و همراهی ^۱	تفهیمی
داوری درباره پدیده‌های اجتماعی-نقد و اصلاح	انتقادی

❖ دلیل بیاورید صفحه ۹۳

قرآن، انسان‌ها را به شناخت سایر سنت‌های الهی که در قرآن معرفی نشده است، دعوت می‌کند. در نتیجه می‌توان از طریق تجربه و عقل نیز به شناخت سنت‌های الهی رسید. اما شناخت هر سنت اجتماعی در یک جامعه را نمی‌توانیم شناخت سنت الهی محسوب کنیم زیرا یکی از ویژگی‌های سنت‌های الهی، عام و غیرقابل تغییر بودن است و باید از این ویژگی برخوردار باشد.

❖ نمونه بیاورید صفحه ۹۶

عقل ابزاری: علل بیماری آسم، قوانین علم مکانیک و...

عقل تفسیری: معنای نوروز برای مردم ایران، معنای راهپیمایی صلح (مارش میرا) برای مردم بوسنی و...

عقل انتقادی: ارزیابی انتقادی حقوق کودکان یا نقد فاصله طبقاتی در یک جامعه و...

عقل در معنای خاص: به دو نوع عقل نظری (شناخت هستی‌ها) و عقل عملی (باید‌ها و نباید‌ها و احکام ارزشی) تقسیم می‌شود.

^۱. در جامعه‌شناسی تفهیمی، فهم پدیده‌های اجتماعی در نهایت با هدف پیش‌بینی و کنترل آن‌ها انجام می‌شود.